

УДК 342.565

М. В. Джафарова**ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ**

Досліджено категорію адміністративної процесуальної правосуб'єктності, її поняття, структуру, значення та роль в адміністративному судочинстві України. Проаналізовано ряд наукових підходів щодо визначення обсягу категорії «адміністративна процесуальна правосуб'єктність», досліджено її правову природу, висловлено власні погляди щодо її формулювання.

Ключові слова: адміністративна процесуальна правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність, процесуальні права та обов'язки, адміністративно-процесуальні правовідносини.

Зі створенням в Україні системи адміністративних судів адміністративно-процесуальне законодавство зазнало суттєвих змін: піддано перегляду основні засади, інститути, обґрунтовуються нові погляди щодо змісту судового адміністративного процесу і природи адміністративно-процесуальних відносин.

У цьому контексті Кодекс адміністративного судочинства України [1] (далі – КАСУ) як правова база для діяльності адміністративних судів відображає специфіку й зміст адміністративного судочинства, його мету і завдання, основні концептуальні положення, що побудовані як на вітчизняному, так і на європейському досвіді. Разом із тим реалізація деяких правових приписів КАСУ викликає наукові пошуки і дискусії у практичних працівників і в науковців. Адже розвиток адміністративно-процесуальної науки, впровадження різного роду реформ у сфері процесуального законодавства можливі лише за умови наукового переосмислення багатьох теоретичних концепцій та законодавчих конструкцій.

Докорінне оновлення вітчизняних адміністративно-процесуальних положень безпосередньо позначилося і на основних суб'єктах адміністративно-процесуальних правовідносин, зокрема на визначенні їх процесуального статусу, а тому – адміністративно-процесуальної правосуб'єктності у цілому.

Безумовно, у процесуальній літературі приділяється достатньо уваги вивченню процесуального статусу органів судової влади та учасників судового адміністративного процесу, про що свідчать наукові публікації учених: Н. В. Александрової, В. М. Бевзенка, І. І. Діткевич, А. Т. Комзюка, Р. О. Куйбіди, О. В. Кузьменко, Р. С. Мельника, А. В. Руденка, О. П. Рябченко, В. С. Стефанюка та інших. Проте питання про зміст і структуру адміністративної процесуальної правосуб'єктності залишаються недостатньо вивченими і, незважаючи на проведені дослідження, однозначного вирішення не знайшли й донині. Саме тому **мета** цієї статті полягає у з'ясуванні передумов,

© Джафарова М. В., 2014

структури та юридичної природи адміністративної процесуальної правосуб'єктності.

Необхідність наукового аналізу адміністративної процесуальної правосуб'єктності полягає в тому, що це правове явище належить до провідних категорій процесуального права і посідає визначне місце в його понятійному апараті, виступає своєрідним інструментом функціонування адміністративних процесуальних правовідносин.

Потрібно визнати, що категорія «правосуб'єктність» має загальноправове значення та використовується практично в усіх галузях права. Про це свідчить той факт, що вказаний термін має широке змістове навантаження: визначає коло осіб, які можуть визнаватися суб'єктами права; гарантує набуття і захист необхідного для визнання певного правового статусу комплексу прав та обов'язків; відображає «правову долю» суб'єкта права тощо.

Спробуємо порівняти загальноприйнятту думку щодо сутності й змісту зазначеної категорії, яка існує в довідкових виданнях, із тими, що наведені у навчальних джерелах.

У Великому енциклопедичному юридичному словнику правосуб'єктність визначено як здатність фізичних і юридичних осіб у встановленому порядку бути суб'єктами права, тобто носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Правосуб'єктність фізичних осіб складається з їх правоздатності й дієздатності. В окремих випадках правосуб'єктність включає також деліктоздатність. У юридичних осіб, як зазначено у словнику, ця здатність виявляється в їх компетенції, сукупності прав і обов'язків, які надаються їм для виконання відповідних функцій [2, с. 697]. Як бачимо, правосуб'єктність розглядається як цілісне явище, що складається з правоздатності і дієздатності та характеризується як здатність мати права, обов'язки і здійснювати їх.

Тлумачний словник юридичних термінів у такий спосіб тлумачить термін «правосуб'єктність»: наявність в особи водночас правоздатності й дієздатності (праводієздатності), тобто здатності не лише отримувати права та обов'язки, а й своїми діями набувати прав і створювати для себе юридичні обов'язки, а також нести відповідальність за скоєні правопорушення. Набуття правосуб'єктності фізичними особами прямо передбачається законом, тобто встановлюється, коли саме правоздатна особа набуває дієздатності (право брати участь у виборах, право брати шлюб, можливість юридичної відповідальності тощо). Юридичні особи набувають правосуб'єктності з моменту їх утворення [3, с. 220–221].

Узагальнюючи такий підхід, доходимо висновку, що правосуб'єктність складається із міри нормативно окреслених та доступних суб'єкту правових можливостей (правоздатності) та міри можливостей суб'єкта власними діями реалізувати доступний йому правовий ресурс (дієздатності). Правоздатність та дієздатність суб'єкта

права виступають правовими субстанціями, діалектично поєднаними в межах правосуб'єктності як єдиного цілого, та виступають проявами останньої.

Правосуб'єктність як загальна категорія права розглядається і в теорії права. За загальним правилом, яке передбачене у теорії права, правосуб'єктність – це самостійна правова категорія, що існує поряд із правами та обов'язками.

Правосуб'єктність відображає правову здатність особи бути носієм прав та обов'язків і виступає як постійний громадянський стан особи, а не спроможність чи здатність володіння правами. Вона є передумовою набуття суб'єктивних прав. Зміст правосуб'єктності розглядається як певний набір суб'єктивних прав кожної особи [4, с. 535–536]. Враховуючи таку позицію, підкреслимо, що правосуб'єктність у всіх суб'єктів є однаковою, проте зміст правосуб'єктності у кожного окремого суб'єкта відрізняється.

Теоретиками права А. М. Колодієм та В. В. Копейчиковим правосуб'єктність розглядається як здатність особи мати права і обов'язки та реалізовувати їх у встановленому порядку. У державних та громадських організаціях, на їхню думку, правосуб'єктність знаходить своє вираження в компетенції їх органів, тобто у сукупності їхніх прав та обов'язків, що надаються їм для виконання відповідних функцій [5, с. 141–142; 6, с. 192].

У свою чергу, О. В. Зайчуком та Н. М. Оніщенко правосуб'єктність названо однією з обов'язкових юридичних передумов правовідносин, як можливість чи здатність особи бути суб'єктом права з усіма відповідними наслідками. Структуру правосуб'єктності вченими розглянуто як: 1) правоздатність; 2) дієздатність; 3) деліктоздатність як здатність відповідати за цивільні правопорушення; 4) осудність як умову притягнення до кримінальної відповідальності [7, с. 444–445]. За таким підходом правосуб'єктність як категорія юридичної науки саугує цілям визначення кола суб'єктів, що можуть бути учасниками суспільних відносин, урегульованих правовими нормами.

На конкретизуючу роль правосуб'єктності у механізмі правового регулювання вказує С. С. Алексєєв. Учений вважає, що правосуб'єктність виступає засобом фіксування (закріплення) кола суб'єктів – осіб, які мають здатність бути носіями суб'єктивних юридичних прав та обов'язків, і являє собою першу сходинку у процесі впровадження юридичних норм у соціальне життя [8, с. 380–381].

Аналіз наукових підходів представників науки загальної теорії права дозволяє констатувати: по-перше, правосуб'єктність виступає особливим суб'єктивним правом, яке входить до складу загальних правовідносин; по-друге, правосуб'єктність є передумовою набуття і здійснення суб'єктивних прав; по-третє, правосуб'єктність ототожнюється із правоздатністю; по-четверте, правосуб'єктність – елемент структури правового статусу особи.

В юридичній літературі висловлено різні концепції щодо змісту поняття «правосуб'єктність». Це пояснюється тим, що досліджуваний термін є міждисциплінарним, і тому у межах кожної галузі права він набуває свого особливого змістового відтінку. Саме елементи змісту правосуб'єктності слугують опорою для визначення спільних ознак та розбіжностей останньої у різних галузях права.

Існування адміністративної правосуб'єктності як спеціальної (галузевої) не викликає у науковців жодних сумнівів, проте вони по-різному її трактують. Наприклад, В. К. Колпаков указує, що потенційна здатність мати права і обов'язки у сфері державного управління (адміністративна правоздатність), реалізовувати надані права і обов'язки у сфері державного управління (адміністративна дієздатність), наявність суб'єктивних прав і обов'язків у сфері державного управління формують адміністративно-правовий статус суб'єкта і є складовими адміністративної правосуб'єктності [9, с. 97].

А ось К. К. Лебедев пропонує розуміти адміністративну правосуб'єктність так само, як визначається загальне поняття правосуб'єктності, а її галузеві види – як визнання суб'єктів цього виду учасниками суспільних відносин, урегульованих нормами адміністративного права, і наділення їх здатністю до певної адміністративної діяльності [10, с. 24].

Поняття адміністративної правосуб'єктності, на думку В. Б. Авер'янова, містить два елементи: 1) здатність мати суб'єктивні права і обов'язки – адміністративну правоздатність; 2) здатність реалізовувати надані права і обов'язки – адміністративну дієздатність [11, с. 186].

Виходячи із наведених визначень, підкреслимо, що адміністративна правосуб'єктність традиційно розглядається прихильниками адміністративного права як потенційна здатність мати суб'єктивні права та обов'язки у сфері державного управління (адміністративна правоздатність) та можливість реалізовувати наявні права та обов'язки у сфері державного управління (адміністративна дієздатність).

Так, М. В. Костів також чітко зазначає, що до складу адміністративної правосуб'єктності входять права та обов'язки [12, с. 54–55]. Як бачимо, до складу адміністративної правосуб'єктності як єдності правоздатності та дієздатності (на чому наполягає переважна більшість учених [13, с. 93; 14, с. 7–9; 15, с. 209]) входять також права й обов'язки.

З іншого боку, за змістом правоздатність у матеріальному праві не отожднюється з процесуальною правоздатністю. Якщо правоздатність у матеріальному праві – це можливість мати відповідні матеріальні права та обов'язки (адміністративні, цивільні, трудові, сімейні тощо), то процесуальна правоздатність – це можливість мати процесуальні права та обов'язки, наприклад, бути стороною, позивачем, третьою особою.

Отже, правосуб'єктність вважається загальною передумовою участі фізичних і юридичних осіб у правовідносинах, а процесуальна правосуб'єктність, як встановлена законом можливість бути суб'єктом процесуальних правовідносин, охоплює поняття процесуальної правоздатності і процесуальної дієздатності. Як правильно з цього приводу відмічає теоретик процесуального права О. Г. Лук'янова, процесуальна правоздатність – це встановлена законом можливість мати процесуальні права та обов'язки. Особливість процесуальної правоздатності полягає в тому, що вона виникає одночасно з правоздатністю у матеріальному праві, реалізація норм якого відбувається в юридичному процесі. У цьому, на думку вченої, виявляється зв'язок матеріального і процесуального права [16, с. 216].

Під процесуальною дієздатністю будемо розуміти можливість особисто здійснювати свої процесуальні права та обов'язки в межах юридичного процесу.

Що стосується поняття адміністративної процесуальної правоздатності та адміністративної процесуальної дієздатності, то їх зміст закріплений у ст. 48 КАСУ [1]. Так, відповідно до ч. 1 ст. 48 КАСУ адміністративну процесуальну правоздатність мають такі суб'єкти: 1) громадяни України, іноземці, особи без громадянства (фізичні особи); 2) органи державної влади, інші державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, їхні посадові і службові особи (суб'єкти владних повноважень); 3) підприємства, установи, організації (юридичні особи).

В окремих випадках, окрім названих осіб і органів, адміністративною процесуальною правоздатністю можуть бути наділені й інші учасники процесуальних правовідносин. Наприклад, особливості провадження у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності виборчих комісій, комісій із референдуму, членів цих комісій надають можливість відмітити, що суб'єкти виборчого процесу (кандидати на пост президента; партії (блоки); ініціативна група референдуму) виступають учасниками адміністративного процесу, а отже, наділені адміністративною процесуальною правоздатністю. З указанного випливає, що адміністративно-процесуальну правоздатність мають: 1) громадяни України, іноземці, особи без громадянства (фізичні особи); 2) органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, їхні посадові і службові особи; 3) підприємства, установи, організації (юридичні особи).

У свою чергу, адміністративну процесуальну дієздатність мають всі: 1) фізичні особи, які досягли повноліття, не визнані судом недієздатними, усвідомлюють значення своїх дій та можуть керувати ними; 2) фізичні особи до досягнення повноліття у спорах із приводу публічно-правових відносин, у яких вони відповідно до законодавства можуть самостійно брати участь (ч. 2 ст. 48 КАСУ); 3) юридичні особи. Отже, адміністративна процесуальна дієздатність належить

фізичним особам, які: 1) досягли повноліття; 2) не визнані судом недієздатними; 3) усвідомлюють значення своїх дій та можуть керувати ними; 4) до досягнення повноліття можуть брати участь у публічно-правових спорах самостійно відповідно до чинного законодавства України.

Таким чином, елементами адміністративної процесуальної правосуб'єктності виступають: адміністративна процесуальна правоздатність, адміністративна процесуальна дієздатність і конкретні адміністративно-процесуальні права та обов'язки.

Адміністративна процесуальна правоздатність визначає можливість адміністративного суду та учасників судового адміністративного процесу мати процесуальні права та обов'язки. Вона являє собою правовий засіб набуття інших процесуальних прав і обов'язків, спрямованих на здійснення процесуально-розпорядчих дій, закріплених нормами КАСУ. Адміністративна процесуальна дієздатність виступає як здатність учасника судового адміністративного процесу набувати адміністративні процесуальні права та здійснювати процесуальні обов'язки.

Отже, функціональний зв'язок двох названих категорій у структурі адміністративної процесуальної правосуб'єктності полягає в тому, що адміністративна процесуальна дієздатність є засобом здійснення адміністративної процесуальної правоздатності. Адміністративна процесуальна правосуб'єктність, таким чином, закріплює правовий стан учасника судового адміністративного процесу і визначає його можливість користатися наданими законом процесуальними правами та обов'язками.

Список використаних джерел: 1. Кодекс адміністративного судочинства України : закон України від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. 2. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка]. – Київ : Юрид. думка, 2007. – 992 с. 3. Юридичні терміни : тлумач. слов. / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова та ін. ; [за заг. ред. В. Г. Гончаренка]. – [2-ге вид., стереотипне]. – Київ : Либідь, 2004. – 320 с. 4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. – Харків : Еспада, 2006. – 776 с. 5. Колодій А. М. Теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков. – Київ : Юрінформ, 1995. – 320 с. 6. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / [за заг. ред. В. В. Копейчикова]. – Київ : Юрінком, 1997. – 320 с. 7. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / [за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко]. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с. 8. Алексеев С. С. Общая теория права : учебник / С. С. Алексеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Велби ; Проспект, 2008. – 576 с. 9. Колпаков В. К. Административное право Украины : підручник / В. К. Колпаков. – 2-е вид., доп. – Київ : Юрінком Інтер, 2000. – 752 с. 10. Лебедев К. К. Понятие о содержании хозяйственной правосубъектности / К. К. Лебедев // Правосубъектность по гражданскому и хозяйственному праву : межвуз. сб. науч. тр. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та,

1983. – С. 19–33. **11.** Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. – Т. 2 : Загальна частина / [редкол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін]. – Київ : Юрид. думка, 2007. – 592 с. **12.** Костів М. В. Адміністративна правосуб'єктність юридичних осіб та особливості її реалізації в адміністративно-деліктних відносинах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Костів Михайло Васильович. – Київ, 2005. – 202 с. **13.** Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе : учеб. пособие / Н. В. Витрук ; АН СССР. – М. : Наука, 1979. – 229 с. **14.** Козлова Н. В. Правосубъектность юридического лица : учеб. пособие / Н. В. Козлова. – М. : Статут, 2005. – 476 с. **14.** Иоффе О. С. Вопросы теории права : учеб. пособие / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. – М. : Юрид. лит., 1961. – 378 с. **16.** Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права / Е. Г. Лукьянова. – М. : Норма, 2003. – 240 с.

Надійшла до редколегії 21.10.2014

Джафарова М. В. Понятие и структура административной процессуальной правосубъектности

Исследована категория административной процессуальной правосубъектности, её понятие, содержание, значение и роль в административном судопроизводстве Украины. Проанализирован ряд научных подходов к определению объёма категории «административная процессуальная правосубъектность», исследована её правовая природа, выражены собственные позиции к её формулировке.

Ключевые слова: административная процессуальная правосубъектность, правоспособность, дееспособность, процессуальные права и обязанности, административно-процессуальные правоотношения.

Dzhafarova M. V. Concept and structure of administrative procedural legal personality

The article is devoted to the research of the category of administrative procedural legal personality, its concept, content and structure. The development of legal personality's theory in various areas of legal science is analyzed; existing views of scientists concerning the definitions of legal capacity and legal ability are researched. On the basis of these definitions the main approaches to these legal phenomena are singled out and their comparative analysis is conducted. It is concluded that the administrative procedural legal personality is a substantive legal category.

It is noted that the administrative procedural legal personality establishes legal status of administrative procedural relations' subjects, which are administrative court and participants of the administrative court process. It finds its reconstitution in their procedural status. However, the administrative procedural legal personality should be considered not only as a general prerequisite of administrative and legal proceedings origin, but also as a content characteristic of the provided procedural rights and duties' realization by all subjects of procedural activity during the justice.

Structural and functional analysis of the administrative procedural legal personality revealed the following set of elements that make up its structure: administrative

procedural legal capacity, administrative procedural legal ability, administrative procedural rights and administrative procedural duties. Structurally complex content of the administrative procedural legal personality is manifested in the fact that all its elements constitute an organic unity and have a functional relationship.

It is proved that the administrative procedural legal capacity determines the possibility for the administrative court and the members of the court administrative process to have procedural rights and duties. It is a legal mean of acquiring other procedural rights and duties aimed at realization of procedural and administrative actions enshrined by the norms of the Code of Administrative Proceedings of Ukraine. Revealing the content of the administrative procedural legal personality, the author emphasizes that there is not a single legal personality for all subjects of the administrative and procedural activity. It has features that affect the structure of the procedural status, extent of procedural rights and duties for each subject of the administrative procedural relations.

Keywords: administrative procedural legal personality, legal capacity, legal ability, procedural rights and duties, administrative and procedural legal relations.

